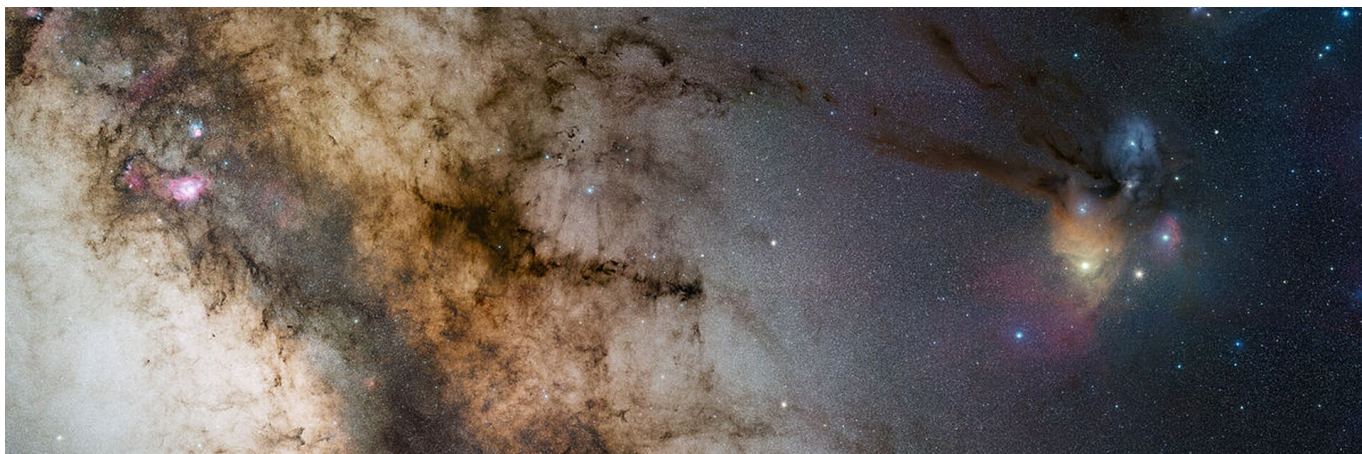

Hermeneutyka jako metoda interpretacji

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Animacja](#)
- [Audiobook](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Paul Ricoeur, *Język, tekst, interpretacja*, tłum. P. Graff i K. Rosner.
- Źródło: Hans-Georg Gadamer, *Semantyka i hermeneutyka*, [w:] Barbara Markiewicz, *Od Nietzschego do filozofii współczesnej. Wybór tekstów*.
- Źródło: Ks. Stanisław Warzeszak, *Hermeneutyka w teologii według Friedricha D.E. Schleiermachersa*, „Warszawskie Studia Teologiczne” VIII/1995, s. 247–268.

Hermeneutyka jako metoda interpretacji

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Kiedy hermeneutyka stała się ważnym zagadnieniem nowożytnej filozofii? O wyraźnym przejściu od egzegezy do hermeneutyki możemy mówić od wieku XVIII. Wtedy to żył i tworzył filozof niemiecki Schleiermacher, którego wnikliwe analizy zasad rozumienia tekstu, jak również postulat wprowadzenia jednolitych metod odczytywania i objaśniania wszystkich tekstów zmieniły kwestię interpretacji w problem istotny również dla racjonalistów, a nie tylko dla teologów i kapłanów. Schleiermacher zauważył, że każde odczytanie tekstu dokonuje się zawsze wewnątrz pewnej wspólnoty i tradycji, które funkcjonują w ramach określonych założeń. Nawet Nowy Testament jest interpretowany odmiennie przez różne odłamy chrześcijaństwa.

Twoje cele

- Poznasz poglądy Schleiermachera w kwestii interpretacji tekstu.
- Wyjaśnisz, na czym polegał przewrót kopernikański Schleiermachera.
- Przeanalizujesz w jaki sposób zrozumienie epoki wpływa na rozumienie dzieła.

Powstanie hermeneutyki filozoficznej

Rewolucyjnej przemiany na gruncie nowożytnego namysłu nad warunkami rozumienia dokonał Friedrich Schleiermacher. Zwrócił on uwagę na konieczność bardziej jednorodnego namysłu nad metodą interpretacji tekstu pisanego i mówionego, a więc na konieczność stworzenia jednej metody ważnej dla wszystkich tekstów (postulat ten odnosił się przede wszystkim do zniesienia różnicy między interpretacją Pisma Świętego a interpretacją tekstów świeckich). W tym celu Schleiermacher sprowadził wszystkie zabiegi interpretacyjne do zjawiska rozumienia. Zadał mianowicie pytanie: Kiedy możemy powiedzieć, że poprawnie rozumiemy tekst pisany? Przyjęcie istnienia jednej reguły dla wszystkich tekstów uważane jest za moment narodzin nowożytnej hermeneutyki jako odrębnej nauki.

1

Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768–1834)

Niemiecki filozof, teolog protestancki i filolog klasyczny. Urodził się w Breslau (dzisiejszy Wrocław) w pobożnej rodzinie (jego ojciec był kalwińskim duchownym). Wychowywany był w surowej, religijnej atmosferze, przeciw której stopniowo zaczynał się buntować. Studiował filozofię, teologię i filologię klasyczną na uniwersytecie w Halle. Przez jakiś czas praktykował jako wikary i kaznodzieja. Później rozpoczął karierę naukową i akademicką. Ważnym zwrotem w jego życiu było poznanie w 1796 r. Augusta Schlegla, a potem współpraca z tym czołowym teoretykiem romantyzmu.

Rozgłos Schleiermacherowi przyniosła wydana w 1799 r. praca *Mowy o religii do wykształconych spośród tych, którzy nią gardzą*. Głosił w niej m.in., że istnieje wiele równie uprawnionych form religii. Uważany jest w związku z tym za jednego z ojców tzw. teologii liberalnej. W swych pracach pozostawał pod dużym wpływem Herdera i Spinozy. Publikował kazania, tłumaczenia Platona oraz prace filozoficzne. Szczególne uznanie przyniosły mu prace z zakresu teorii interpretacji i egzegezy.

Źródło: Englishsquare.pl Sp. z o.o., <https://commons.wikimedia.org/>, licencja: CC BY-SA 3.0.

Przejsie od egzegezy do hermeneutyki – przewrót kopernikański Schleiermachera

Paul Ricoeur wskazał, że Schleiermacher dokonał w filozofii rewolucji analogicznej do tej dokonanej przez Kanta, nazwanej przez tego ostatniego przewrotem kopernikańskim. Wcześniej była tylko **egzegeza**, wraz ze Schleiermacherem zaś powstała hermeneutyka.

((Paul Ricoeur

Język, tekst, interpretacja

Przed nim istniała z jednej strony filologia tekstów klasycznych, głównie grecko-lacińskiej starożytności, a z drugiej – egzegeza Pisma Świętego, Starego i Nowego Testamentu. W każdej z tych dwu dziedzin praca interpretacyjna była odmienna, podobnie jak same teksty. Hermeneutyka ogólna wymaga natomiast, abyśmy przekroczyli zastosowania poszczególne i rozpoznali operacje wspólne dla obu wielkich gałęzi hermeneutyki. Aby to jednak uczynić, musimy wznieść się nie tylko ponad poszczególne teksty, lecz także ponad szczegółowe reguły i przepisy, wśród których rozproszona jest sztuka rozumienia.

Źródło: Paul Ricoeur, *Język, tekst, interpretacja*, tłum. P. Graff i K. Rosner.

Rozdźwięk między biblijną egzegezą a analizą filologiczną to pierwszy problem hermeneutyczny, przed jakim stanął Schleiermacher. Zauważył, że każde odczytanie tekstu dokonuje się zawsze wewnątrz pewnej wspólnoty i tradycji, które funkcjonują w ramach określonych założeń i wymogów. Na przykład lektura mitów greckich w szkole stoickiej oparta była na stoickiej filozoficznej fizyce i **etyce** i dawała adekwatne do tego wyniki. Podobnie egzegeza Starego Testamentu, dokonana przez pokolenie apostoelskie w świetle nauczania Chrystusa, dała zupełnie inne odczytanie zdarzeń i postaci biblijnych niż ich odczytanie przez rabinów. Inaczej teksty Nowego Testamentu interpretują poszczególne odłamy chrześcijaństwa. W zależności od kontekstu kulturowego i wiary uzyskujemy inną

wykładnię. Czy istnieje obiektywna interpretacja, tj. taka, która byłaby **niezależna od założeń**, jakimi kieruje się interpretator?

Przejsie od egzegezy do hermeneutyki związane jest z utratą pewnej niewinności czy naiwności filozoficznej. To jest właśnie istotą przewrotu kopernikańskiego dokonanego przez Schleiermachera – tym, co zostało „uruchomione” dzięki jego teorii, jest tekst. Dawniej wierzono bowiem, że wszystkie odpowiedzi tkwią w tekście, że należy go jedynie właściwie zinterpretować (taka była na przykład luterńska koncepcja interpretacji Biblii). Takie założenie doprowadziło w efekcie do wielości interpretacji, bo każdy interpretator mógł wychodzić z odmiennych dogmatycznych założeń. Dlatego interpretacja egzegetyczna używała technik hermeneutycznych do konkretnych dogmatycznych celów. Tymczasem przedstawiony przez Schleiermachera postulat stworzenia jednej uniwersalnej hermeneutyki „uruchamia” tekst, bo zakłada, że pełnia sensu leży częściowo poza tekstem – zależy mianowicie od niepowtarzalnej indywidualności historycznej jego twórcy. Dzięki temu „unieruchomiony” został **sens tekstu**. Wspomniana utrata niewinności polegała tutaj na tym, że człowiek, autor tekstu, został ujęty jako byt historyczny, czyli określony przez konkretne historyczne uwarunkowania.

Polecenie 1

Odpowiedz na pytanie, na czym polegał przewrót kopernikański Schleiermachera?

Polecenie 2

Odpowiedz na pytanie: jakie było stanowisko Schleiermachera odnośnie do obiektywnej interpretacji?

Słownik

egzegeza

(gr. *exegesis* – objaśnienie, tłumaczenie) objaśnianie filologiczne tekstów

etyka

(gr. *ethikos (logos)* – moralność, etyka) nauka o moralności, która jest ogółem ocen i norm moralnych przyjętych w danej zbiorowości społecznej (klasie lub grupie społecznej, środowisku) w określonej epoce

Animacja

Polecenie 1

Na podstawie animacji podaj przykłady interpretacji jakiegoś tekstu literackiego, realizujące postulat Schleiermachera, że rozumienie jest „wejściem w buty autora”.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DIF8Lfsk>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Rozumienie jako „wejście w buty autora”*.

Polecenie 2

Napisz, jak rozumiesz stwierdzenie, że „interpretacja jest reprodukcją”. Odpowiedź poprzyj przykładami.

Polecenie 1

Wysłuchaj audiobooka, śledząc tekst pisany. Scharakteryzuj stosunek hermeneutyki Schleiermachera wobec teologii i egzegezy Pisma Świętego. Czy w interpretacji ma ono być traktowane na tych samych zasadach co teksty świeckie?

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PTetEtTql>

Podobnie zostało określone miejsce hermeneutyki w dziedzinie egzegezy i teologii. Hermeneutyka stosowana przez Schleiermachera jako metoda egzegetyczna staje się "centralnym miejscem teologii egzegetycznej". W strukturze teologii historycznej hermeneutyka zostaje ściśle związana z teologią egzegetyczną, która zajmuje się pierwotnym chrześcijaństwem, i z teologią dogmatyczną, która zajmuje się aktualnym stanem chrześcijaństwa. W efekcie teologia dogmatyczna, mająca za przedmiot aktualny stan wiary, i teologia egzegetyczna, odnosząca się do Nowego Testamentu, wydobywają z pomocą hermeneutyki to, co stanowi istotę chrześcijaństwa. Nowy Testament i "wyznanie wiary" stają się dzięki hermeneutyce podstawą dogmatyki Schleiermachera.

Hermeneutyka Schleiermachera stosowana w naukach teologicznych posiada charakter hermeneutyki ogólnej. Schleiermacher wypracował uniwersalne reguły hermeneutyki, stosując je do teologii. Wychodził przy tym z założenia, że nie ma istotnej różnicy między rozumieniem Biblii a innym dziełem starożytnym bądź jakąkolwiek formą wypowiedzi ustnej lub tekstowej. W konsekwencji widział potrzebę wyjścia poza dotychczasowe hermeneutyki specjalistyczne, stosowane w egzegezie średniowiecznej i filologii nowożytnej, postulując hermeneutykę ogólną, która obejmowałaby rozumienie wszelkich utworów językowych. W wykładzie na temat: „Hermeneutyka i krytyka, ze szczególnym odniesieniem do Nowego Testamentu”, rozwijał hermeneutykę ogólną i filozoficznie uzasadnioną, ukazując wpływające z niej konsekwencje dla hermeneutyki teologicznej. Według Schleiermachera charakter filozoficzny hermeneutyki ogólnej wpływał z faktu, że podstawy wszystkich nauk i ich

powiązania znajdują się w filozofii. Hermeneutyka filozoficzna powinna zatem stanowić fundament wszystkich "hermeneutyk specjalnych", w tym również hermeneutyki teologicznej. Filozoficzne podstawy hermeneutyki ogólnej dają się zauważyć już w *Reden über die Religio*, gdzie zasadę organizacji hermeneutyki stanowi rozróżnienie między interpretacją psychologiczną i interpretacją gramatyczną, które dostarczają reguł hermeneutycznych ustalonych na podstawie struktury języka i jego ogólnych praw (interpretacja gramatyczna) oraz stylu mowy (interpretacja psychologiczna/techniczna).

Zastosowanie reguł hermeneutyki ogólnej posiada pierwszorzędne znaczenie dla Nowego Testamentu. Schleiermacher zakłada, że na kształt Nowego Testamentu wpłynęły czynniki językowe i autorskie, tak jak na każdy inny tekst. W jego interpretacji przyznaje ważną rolę interpretacji gramatycznej, która wyjaśnia sens literalny wypowiedzi lub pisma (tekstu) na bazie poznania lingwistycznego. Z uwagi na to, że wypowiedź jest kierowana do określonej wspólnoty językowej, rozumienie wypowiedzi jest związane ze znajomością języka tej wspólnoty. W języku danej wspólnoty zawiera się tradycja historyczna i kulturowa, a zatem proces rozumienia musi przewyciężyć ograniczenia czasu i różnice kultury. Język przedstawia się jako system lub jako "totalność", w której zawierają się reguły realizowane (bądź nie) w aktach mówienia. Poszczególne akty mówienia są zrozumiałe tylko wtedy, gdy wychodzi się od totalności języka, która z kolei ujawnia się dzięki tymże aktom mówienia. Rozumienie jest zatem rozumie[nie]m języka jako systemu w konkretnym procesie mówienia. Celem interpretacji będzie prawidłowe ujęcie każdej poszczególnej myśli w jej stosunku do idei całości, by w ten sposób "odtworzyć cały wewnętrzny przebieg aktywności kompozycyjnej pisarza". W myśl interpretacji gramatycznej, która służy rozważaniu mowy w jej odniesieniu do całości języka, nie istnieje sens wypowiedzi lub słowa pierwotnie dany, ponieważ jego znaczenie jest zawsze uzależnione od kontekstu, w którym występuje, występowało lub będzie występować. Interpretacja mowy lub tekstu jest zadaniem nieskończonym, bowiem w zależności od doświadczenia życiowego, poglądu na świat, przyjętego punktu widzenia i opanowania języka przez interpretatora zostają ustalone w danym tekście różne opozycje językowe, które określają sens słowa.

Zasady hermeneutyki ogólnej znajdują zastosowanie także w odniesieniu do języka Nowego Testamentu. Jednak sytuacja tekstu biblijnego jest bardziej skomplikowana od innych tekstów antycznych i wymaga hermeneutyki teologicznej specjalistycznej. Wiąże się to z faktem, że Nowy Testament, choć napisany po grecku, w części odzwierciedla myślenie hebrajskie. Interpretacja gramatyczna nie prowadzi tu do pewnych wyników, co więcej, pozostawia często wahania co do sensu słów. W tej

sytuacji nie wystarczy zastosowanie zabiegów porównawczych właściwych dla metod gramatycznych, lecz należy je uzupełnić przez tzw. dywinację, która stanowi fundament interpretacji psychologicznej.

W egzegezie Nowego Testamentu szczególną rolę przypisuje Schleiermacher interpretacji psychologicznej, która służy rozważaniu mowy w jej odniesieniu do myślenia twórcy i całości jego życia. Stwierdza, że wypowiedź lub tekst ma odniesienie nie tylko do określonego systemu języka, lecz do całości określonego życia i indywidualnego losu człowieka. Życie staje się zasadą hermeneutyczną, kierującą procesem rozumienia, ponieważ stanowi źródło tekstu i mowy. Indywidualne życie autora wyraża się w mowie i tekście jako aktualna manifestacja jego życia i świadectwo jego aktywności. Interpretacja psychologiczna polega na wejściu w położenie autora, na identyfikacji z jego osobą za pomocą "wczuwania się". Ten rodzaj interpretacji wiąże się z dywinacją, polegającą na bezpośrednim zgadywaniu sensu słów w oparciu o uczucie. Dzięki uczuciu możemy odgadywać istotną jedność słów i ich szczególną modyfikację znaczeniową. Zastosowanie dywinacji w egzegezie pozwala zdaniem Schleiermachera stwierdzić, czy Nowy Testament zwiastuje jakąś nową religię czy tylko potwierdza jakąś tradycyjną formę religii. Interpretacja gramatyczna nie daje możliwości bezpośredniego uchwycenia elementu specyficznie chrześcijańskiego. W tym celu potrzeba znajomości szerokiej kultury historycznej, która pozwoliłaby uchwycić w sposób dywinacyjny nowość chrześcijaństwa.

Interpretacja psychologiczna zajmuje się więc autorem i tym, co zamierzał on wyrazić, co mogło go skłonić do danej wypowiedzi oraz tym, czego nie wypowiedział. Mimo ograniczonych informacji na temat autorów biblijnych interpretacja psychologiczna odgrywa w Nowym Testamencie ważną rolę w tym, co dotyczy wyjaśnienia stylu każdej z ksiąg kanonicznych, która odzwierciedla religijność indywidualną, specyficzną sytuację i intencję autora. Interpretacja psychologiczna pozwala na odtworzenie sytuacji, w której księgi Pisma Świętego zostały napisane a następnie na ustalenie ich charakteru oraz rodzaju literackiego: albo historycznego, albo dydaktycznego. Stosując interpretację psychologiczną do Ewangelii św. Łukasza Schleiermacher podejmuje krytykę źródeł tej Ewangelii. Na gruncie analizy stylistycznej pokazuje, że św. Łukasz nie napisał swojej Ewangelii, lecz przepracował otrzymany materiał. Ta informacja służy dogmatyce wskazując, że Ewangelie odsłaniają wcześniejszych, autentycznych świadków, a nie tylko indywidualną wiarę ewangelisty. W ten sposób również Ewangelia Łukasza nabiera dodatkowej wartości teologicznej. Z powyższego wynika, że hermeneutyka teologiczna specjalistyczna zastosowana w egzegezie Nowego Testamentu jest w stanie posługiwać się interpretacją psychologiczną i innymi regułami hermeneutyki ogólnej, rozwiniętej na gruncie filozofii i filologii. W ten sposób

zostaje uzasadniony filozoficzny charakter hermeneutyki teologicznej, jak również przekonanie, że Nowy Testament zasadniczo nie wymaga innych reguł hermeneutycznych i krytycznych od tekstu świeckiego.

Źródło: Ks. Stanisław Warzeszak, *Hermeneutyka w teologii według Friedricha D.E. Schleiermachera*, „Warszawskie Studia Teologiczne” VIII/1995, s. 257–261.]

Polecenie 2

Spróbuj podać kilka przykładów dowodzących twierdzenia, że „nie istnieje sens wypowiedzi lub słowa pierwotnie dany, ponieważ jego znaczenie jest zawsze uzależnione od kontekstu, w którym występuje”.

Ćwiczenie 1

Zaznacz poprawne zakończenie zdania. Interpretacja gramatyczna według Schleiermachera...

☐ jest jedynym kluczem do zrozumienia prawd zawartych w Piśmie Świętym.

☐ jest niezbędna do właściwego zrozumienia Nowego Testamentu.

☐ nie sprawdza się w rozumieniu tekstów biblijnych.

☐ stanowi alternatywę dla interpretacji psychologicznej.

Ćwiczenie 2

Określ i wyjaśnij znaczenie, jakie Schleiermacher przypisywał interpretacji psychologicznej w egzegezie Pisma Świętego.

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Hermeneutyka jako metoda interpretacji

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Pojęcie filozofii. Uczeń:

2) wymienia i charakteryzuje ważniejsze dyscypliny filozofii: metafizyka (ontologia), epistemologia, etyka, filozofia przyrody, antropologia filozoficzna, teologia filozoficzna, filozofia piękna i sztuki (estetyka), filozofia polityki;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

12. Egzystencjalizm. Uczeń:

4) charakteryzuje jeden z następujących kierunków filozofii XX wieku: filozofia życia, hermeneutyka, personalizm, filozofia dialogu;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.

Cele operacyjne. Uczeń:

- referuje poglądy Schleiermachera dotyczące interpretacji tekstu;

- wyjaśnia, dlaczego powstanie hermeneutyki nazywane jest „przewrotem kopernikańskim”;
- charakteryzuje stosunek hermeneutyki Schleiermachera do teologii i egzegezy Pisma Świętego.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treściami w sekcji „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel przedstawia uczniom temat lekcji i cele zajęć, które wyświetla przy użyciu tablicy interaktywnej lub rzutnika, oraz wspólnie z uczestnikami zajęć ustala kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika nauczyciel sprawdza przygotowanie uczniów do lekcji. Następnie inicjuje rozmowę kierowaną na podstawie pytań zawartych we wprowadzeniu.
3. Krótka rozmowa wprowadzająca w temat lekcji: *Jak zrozumieć dzieło literackie i co w tym przypadku znaczy: „zrozumieć”?*

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** W zależności od stanu przygotowania uczniów do lekcji nauczyciel prosi o indywidualne, ciche zapoznanie się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” lub od razu przechodzi do podziału uczniów na kilka grup, które na podstawie e-materiału układają pytania do quizu dla innych grup. Następnie nauczyciel wraz z uczniami określa zasady rywalizacji i punktowania dobrych odpowiedzi (np. gra na czas lub na liczbę poprawnych odpowiedzi). Przeprowadzenie gry w klasie. Nauczyciel lub wybrany uczeń dba o prawidłowy przebieg quizu zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami. Nauczyciel nagradza zwycięską drużynę, np. ocenami z aktywności.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Animacja”. Odczytanie polecenia do multimedium: *Na podstawie animacji podaj przykłady interpretacji jakiegoś tekstu literackiego, realizujące postulat Schleiermachera, że rozumienie jest „wejściem w buty autora”.* Wspólna praca całego zespołu klasowego nad odpowiedziami.
3. **Praca z drugim multimedium.** Uczniowie zapoznają się z materiałem w sekcji „Audiobook”. Każdy uczeń pracuje indywidualnie, samodzielnie przygotowując odpowiedzi do poleceń i ćwiczeń. Po wyznaczonym przez nauczyciela czasie wybrani lub chętni uczniowie odczytują swoje propozycje. Nauczyciel komentuje rozwiązania uczniów.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel ponownie wyświetla na tablicy temat lekcji zawarty w sekcji „Wprowadzenie” i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu. Czego się uczniowie nauczyli?
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. W ramach pracy domowej uczniowie wykonują polecenie 2 z sekcji „Animacja”: *Napisz, jak rozumiesz stwierdzenie, że „interpretacja jest reprodukcją”. Odpowiedź poprzyj przykładami.*

Materiały pomocnicze:

- Drozdowicz Z., *Czego powinni nauczyć się filozofowie i czego mogą oni nauczyć innych?*, w: „Filo-Sofija” 26(2014/3), s. 29–40.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Martens E., *Dydaktyka filozoficzna*, w: „Edukacja Filozoficzna” 6 (1988).
- Niemirowski T., *Co to znaczy „nauczać filozofii”?*, w: „Forum Pedagogiczne” 1(2015).
- Walczak P., *Metody aktywizujące w nauczaniu filozofii*, w: „Analiza i egzystencja” 10 (2009).

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie zapoznają się z multimedium w sekcji „Animacja” i przygotowują do niego pytania. Następnie zadają je sobie nawzajem, sprawdzając stopień przyswojenia jego treści.